

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ЗАГАЛЬНОЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ**

**ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ РІВНЯ
САМООЦІНКИ ТА РІВНЯ ДОМАГАНЬ У СТУДЕНТІВ-
ПСИХОЛОГІВ З НАПРАВЛЕНІСТЮ ДО ПРОДОВЖЕННЯ
НАВЧАННЯ**

Кваліфікаційна робота

на здобуття ступеня вищої освіти “бакалавр”

Виконала: студентка
Спеціальності 053 Психологія
Освітньо-професійної (наукової)
програми: Психологія
Андрущенко Катерина Анатоліївна

Керівник к. психол. н. Крупник І.Р.
Рецензент к. психол. н. Яцюк А.М.

Херсон – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Теоретико-методологічне дослідження поняття самооцінки та рівня домагань особистості	6
1.1. Самооцінка як складова особистісного та професійного становлення особистості	6
1.2. Термін «рівень домагань» у психологічному дискурсі та його взаємозв'язок із самооцінкою особистості.....	13
РОЗДІЛ 2. Емпіричне дослідження взаємозв'язку рівня самооцінки та рівня домагань студентів-психологів	22
2.1. Особливості вибірки та методів дослідження	22
2.2. Результати проведеного дослідження	28
ВИСНОВКИ	41
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	43

ВСТУП

Актуальність обраної теми. В останні десятиліття проблема самооцінки та рівня домагань є однією з центральних у дослідженні західної психології. Така тенденція пов'язана саме з тим, що учені вважають самооцінку однією з центральних новоутворень особистості, яка обумовлює її становлення, взаємовідносини з оточуючими, подальше професійне становлення та є важливим ресурсом особистості, яка безпосередньо пов'язана з рівнем домагань особистості.

Самооцінка – це характеристика особистості власного Я, своїх можливостей, якостей та місця серед інших людей. Відносячись до ядра особистості, самооцінка є важливим регулятором поведінки. Від самооцінки залежать взаємовідносини людини з оточенням, її критичність, вимогливість до себе, відношення до успіхів і невдач. Самооцінка обумовлює ефективність діяльності особистості і подальший її розвиток.

Дослідження самооцінки є однією з проблем психологічної науки і найдетальніше освітлюється в працях вітчизняних психологів Б. Ананьєва, Л. Божович, Л. Выготского, А. Захарової, І. Кона, О. Леонтьєва, С. Рубінштейна, В. Століна, та ін.

Важливим аспектом для формування зрілої особистості є розвиток самосвідомості, визначення власного «Я», власних здібностей з метою адекватної організації взаємовідношень з оточуючими людьми. Рішення такого питання безпосередньо пов'язано з вивченням взаємозв'язку самооцінки та рівня домагань.

Рівень домагань – це різниця між рівнем складності цілей, що формуються в результаті минулого досвіду та оцінки своїх здібностей і можливостей, і результатом дії, направленої на досягнення даної мети.

Сучасні українські дослідження самооцінки та рівня домагань представлені у працях таких вчених, як О. Гуменюк, Г. Кулаков,

І. Меднікова, О. Музика, Г. Остапенко, Л. Онуфрієва, О. Шибрук, І. Ушакова та інших.

Слід відмітити, що важливим аспектом структури особистості є взаємозв'язок рівня самооцінки та рівня домагань у процесі професійного становлення. Вважаємо доцільним та актуальним вивчення даного взаємозв'язку у студентів-психологів з направленістю до продовження навчання.

Мета кваліфікаційної роботи полягає у визначенні психологічних особливостей взаємозв'язку рівня самооцінки та рівня домагань у студентів-психологів з направленістю до продовження навчання.

Для досягнення мети дослідження поставлено виконання наступних **завдань**:

1. Теоретично дослідити поняття самооцінки та її формування у процесі особистісного становлення особистості.
2. Проаналізувати поняття «рівень домагань» та його взаємозв'язок з самооцінкою особистості.
3. Емпірично дослідити особливості рівня самооцінки та рівня домагань у двох групах студентів-психологів: 1– що планують продовжувати навчання; 2 – що не планують продовжувати навчання.
4. Визначити особливості взаємозв'язку рівня самооцінки та рівня домагань у студентів-психологів з направленістю до продовження навчання.

Об'єкт дослідження – рівень самооцінки та рівень домагань у студентів-психологів.

Предмет дослідження – взаємозв'язок рівня самооцінки та рівня домагань у студентів-психологів з направленістю до продовження навчання.

З метою вирішення поставлених завдань, у роботі була використана низка **методів**, а саме: теоретико-методологічний аналіз, систематизація

та узагальнення психологічних даних за проблемою дослідження, психодіагностичні методи та методи математико-статистичної обробки даних. До психодіагностичного комплексу увійшли наступні методи: «Дослідження самооцінки особистості» (С. Будассі), «Діагностика самооцінки» Дембо-Рубінштейн (у модифікації Прихожан) та «Оцінка рівня домагань» (В. Гербачевського). З метою порівняння отриманих результатів у двох вибірках студентів застосовано ϕ – критерій Фішера та t-критерій Ст'юдента, з метою встановлення взаємозв'язку рівня самооцінки та рівня домагань студентів-психологів з направленістю до продовження навчання – кореляційний аналіз за Спірменом.

Апробація результатів, представлені у статті «Психологічні особливості самооцінки та рівня домагань студентів-психологів з направленістю на продовження навчання» (Збірник наукових статей матеріалів V Міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених, аспірантів та студентів «Соціально-психологічні технології розвитку особистості», м. Херсон, Херсонський державний університет, 14 травня 2020 р.)

Структура кваліфікаційної роботи: робота складається зі вступу, 2 розділів, висновків та списку використаних джерел. Список використаних джерел містить 33 позиції. Загальна кількість сторінок становить 46, з них основного тексту – 42 сторінки.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОНЯТТЯ САМООЦІНКИ ТА РІВНЯ ДОМАГАНЬ ОСОБИСТОСТІ

1.1. Самооцінка як складова особистісного та професійного становлення особистості

У словнику психологічних термінів надається наступне визначення: «Самооцінка – цінність, значущість, якими індивід наділяє себе в цілому і окремі сторони своєї особистості, діяльності, поведінки» [25, с. 190]. Самооцінка виступає як відносно стійка структурна освіта, компонент Я-концепції, самопізнання і як процес самооцінювання. Конструкт самооцінки складає система особистісних сенсів індивіда, прийнята ним система цінностей. Розглядається як головне особистісне утворення і як центральний компонент Я – концепції» [2].

Як вважає Б. Ананьєв: «самооцінка інтерпретується як особистісне утворення, що бере безпосередню участь в регуляції поведінки і діяльності людини, як автономна характеристика особистості, її центральний компонент, що формується при активній участі самої особистості і відображає своєрідність її внутрішнього світу» [1, с. 55]. Дослідник зауважує: «самооцінка є найбільш складним і багатограним компонентом самосвідомості (складний процес опосередкованого пізнання себе, розкритий у часі, пов'язаний з рухом від одиничних, ситуативних образів через інтеграцію подібних ситуативних образів у цілісне утворення – поняття власного «Я», прямим виразом оцінки інших осіб, що беруть участь у розвиткові особистості» [1, с. 55]. І. Кон

пищу про самоповагу, визначаючи її «як підсумкове вимірювання «Я», що виражає міру прийняття або неприйняття індивідом самого себе. Самооцінка є основою внутрішньої мотивації і тісно пов'язана з процесом пізнання. Структура самооцінки представлена двома компонентами – когнітивним (відображає знання людини про себе) та емоційним (відношення до себе як міру задоволеності собою). У діяльності самооцінювання ці компоненти функціонують в нерозривній єдності: у чистому вигляді не може бути представлено ні те, ні інше. Знання про себе, що набувається суб'єктом в соціальному контексті, неминуче обростає емоціями, сила і напруженість яких визначається значущістю для особистості оцінюваного змісту. Основу когнітивного компонента самооцінки складають операції порівняння себе з іншими людьми, зіставлення своїх якостей з виробленими еталонами» [21, с. 198].

Існує кілька підходів до вивчення даного поняття. Одним із них є феноменологічний, який ґрунтується на досвіді психотерапевтичної практики. Особливу увагу привертають погляди зарубіжних психологів у рамках психодинамічного напрямку. На думку З. Фрейда, в структурі особистості існує три основних структури: «Ід», «Его» та «Суперего». З. Фрейд вважав, що: «ці складові потрібно розглядати швидше, як деякі процеси, ніж як певні «структури» особистості. «Ід» позначає виключно примітивні, інстинктивні та природжені аспекти особистості. «Его» відповідає за прийняття рішень, намагається виразити та задовольнити бажання «Ід» у відповідності до обмежень, які накладаються зовнішнім світом. «Суперего» має дві підсистеми: сумління та «его» – ідеал» [31, с. 300]. Він формується з того, що батьківства родина може схвалювати або високо цінувати та може обумовлювати становлення в дитині високих стандартів. Якщо мета досягнута, це обумовлює почуття самоповаги. Нездатність бути на рівні «его» – ідеалу викликає втрату самоповаги та комплекс неповноцінності.

Досліджуючи, А. Адлер стверджував [31], що переживання неповноцінності бере початок ще в дитинстві. Дитина переживає довгий період залежності, коли вона беззахисна і для того, щоб вижити, повинна спиратися на батьків. Цей досвід викликає у дитини глибокі переживання, порівняно з іншими людьми у сімейному оточенні, більш сильними. Поява раннього відчуття неповноцінності свідчить про початок довготривалої боротьби за досягнення, а також прагнення до бездоганності. Однак пише автор: «відчуття неповноцінності свідчить про початок довготривалої боротьби за досягнення вищості і за різними причинами може стати надмірним, тому з'являється комплекс неповноцінності – перебільшене відчуття власної слабкості й неспроможності» [31, с. 170].

На думку К. Хорні, на становлення особистості певною мірою впливають соціокультурні умови. Дослідниця виокремила дві потреби, що виникають у дитинстві: «потреба у задоволенні основних біологічних потреб і потреба у безпеці. Головною в розвитку дитини вважала потребу в безпеці. Дитина потребує «теплої атмосфери», що дає їй відчуття внутрішньої безпеки та свободи, дозволяє мати власні думки, виражати себе. Отримання любові призводить до підвищення впевненості у собі, є в подальшому запорукою успіху» [31, с. 450]. К. Хорні зазначає: «Інші нас оцінюють не тільки за ступенем нашого успіху; волею – неволею. Самооцінка слідує тим же шляхом». Якщо потреба в безпеці не задовольняється, то у дитини формується базальна тривога, яка з віком сприяє виникненню неврозу» [31, с. 455].

У своїх дослідженнях Е. Еріксон як представник епігенетичної теорії особистості [31] головною ознакою розвитку особистості виділив соціальний фактор, висунувши положення про «ідентичність особистості» як центральну властивість людини, що сигналізує їй про нерозривний зв'язок із навколишнім світом. Ідентичність особистості може виявлятися у егоцентричності особи на собі, в ототожненні її з

певною групою та оточенням, у виявленні цінності особистості та її соціальної ролі [23].

Відомі психологи Б. Ананьєв, Л. Божович, С. Рубінштейн, й ін. – розглядають самооцінку як складову самосвідомості особистості, як продукт її розвитку, породжуваний усією життєдіяльністю людини. Дослідження І.Чеснокової [30] присвячене вивченню змін особливостей самооцінки як одним з компонентів самосвідомості. Отже, самосвідомість – це усвідомлення суб'єктом себе як особистості, власних фізичних сил і розумових здатностей, вчинків і дій, власного відношення до зовнішнього світу, інших людей і до себе самої. Низка досліджень самооцінки присвячена вивченню вікової динаміки самооцінки на більш тривалому відрізку життя [2; 8].

У значній кількості досліджень [12; 14; 16] розуміння особистості пов'язане з розумінням суті самооцінки. У ряді робіт становлення особистості і її самосвідомість розглядаються як процес ідентифікації, в якому самооцінка виконує роль самопідкріплення.

Становлення самооцінки починається в дитячому віці. Соціальна самооцінка дитини залежить від оцінювання її дорослими людьми. Дитина будує оцінку своїх дій і вчинків повторюючи оцінки дорослих. Досліджуючи самооцінку, Б. Ананьєв відмічав, що розвиток самооцінки дітей розпочинається з пізнання інших людей, а також спочатку оцінка себе і своїх вчинків (дитиною) є прямим вираженням оцінки інших осіб, які керують розвитком. По суті така форма відношення до себе не є її самооцінкою, і лише надалі утворюються відомі елементи самостійного «Я» [30].

За теорією С. Рубінштейна, основні напрями розвитку самооцінки як компонента самосвідомості полягають в наступному: «Розвиток самосвідомості проходить через ряд сходинок – від наївного невідання відносно самого себе до усе більш поглибленого самопізнання, що з'єднується потім з усе більш визначеною самооцінкою, що різко

коливається. У процесі розвитку самосвідомості, самооцінка переходить від відображення випадкових рис до усвідомлення своєрідності своєї особистості у цілому» [21, с. 397].

У дослідженнях А. Липкіної, В. Куниціної самооцінка визначається через знання і відношення особистості до себе. У дослідженні А. Липкіної: «Самооцінка – відношення людини до своїх здібностей, можливостей, особових якостей, а також до зовнішнього вигляду» [22, с. 130].

У роботах А. Деркач, А. Ісаєва, О. Петуніна вказується на зв'язок самооцінки з іншими властивостями і якостями особистості, зокрема, з темпераментом. До числа поширеніших можна віднести визначення самооцінки як проєкції усвідомлюваних якостей особистості на внутрішній еталон, який розвивається у людини у взаємодії з середовищем під впливом навколишніх людей [8].

Українські психологи (С. Максименко, Г. Васянович, О. Каламаж,) відносять особливе місце самооцінці у формуванні особистості майбутніх фахівців. Аналіз вивченої літератури дає можливість узагальнити, що на сьогоднішній день накопичений важливий досвід із підготовки професіоналів [13; 23].

Характер самооцінки, як пише О. Гуменюк: «безпосередньо залежить від співвідношення між раціональним та емоційним компонентами, зокрема переважання раціонального компоненту призводить до утворення реальної самооцінки, тоді як переважання оцінного – стає чинником, що зумовлює формування розходження між оцінними судженнями людини про себе і реальність. Особистість сприймає, зокрема, себе та свої стосунки з людьми і ставлення до явищ свого оточення так, щоб це відповідало її Я-структурі. Тому особистість схильна до заперечень або спотворення будь-якого переживання, що не відповідає її теперішньому Я образу, оскільки вона відчуває тривогу, загрозу, розлад. Оскільки Я – це результат відображення самого себе,

ніби погляд зсередини, внаслідок чого в особистості формується власний (для себе) Я-образ. А. Маслоу, К. Роджерс, Р. Бернс вважають пріоритетом самої особистості вибір дій і вчинків, самовизначення і формування себе. Вони зосереджують увагу на усвідомленні і розвитку внутрішніх сил особистості, її емоціях, стосунках, переконаннях, цінностях сприйняття і проблемах. Ставлення до світу і оточуючих, здатність приймати самостійні рішення, чинити вільні і відповідальні дії визначаються характером уявлень індивіда про себе. У зв'язку з цим формування адекватного Я-образу вважається одним з найважливіших завдань у процесі розвитку гармонійної особистості професіонала» [6, с. 53].

Аналізуючи Я-образ як загальний механізм саморегуляції поведінки особистості, М. Боришевський підкреслює його роль: «у забезпеченні виникнення фундаментального почуття ідентичності, самототожності людини. Саме це почуття, яке невіддільне від уявлень про себе протягом більш чи менш тривалих життєвих періодів, дозволяє людині усвідомити необхідні межі між Я і не-Я, що є важливим моментом, з яким пов'язані такі детермінанти саморегуляції поведінки, як особиста відповідальність, обов'язок, почуття соціальної причетності, зіставлення власних бажань з інтересами оточення. Крім того, почуття ідентичності образу-Я імпліцитно потенціює усвідомлення індивідом змін, які відбуваються в ньому самому, що виражає діалектичну єдність таких протилежностей, як мінливість і сталість» [32, с. 119].

Спеціальне дослідження, проведене Г. Уайттом, показало специфічне співвідношення двох взаємодоповнюючих компонентів Я-концепції – самоефективності та самоцінності Я – в їх впливі на поведінку. Г. Уайтт вивчав характер впливу Я-концепції на процес прийняття рішень в ситуації ризику: «результати дослідження продемонстрували концептуальну відмінність понять самоефективності та самоцінності, причому «самоефективність виступила як принципова

змінна, яка впливає на прийняття чи уникнення ризику при прийнятті рішень». Підвищення самоефективності призводить до зростання схильності до ризику, оскільки суб'єкт вважає, що власне він сам здатний контролювати ситуацію, а підвищення самоцінності Я знижує схильність до ризику, так як люди з високим рівнем самоцінності мотивовані підтримувати цей рівень, уникаючи занадто ризикованих ситуацій, а люди з низьким рівнем самоцінності можуть більше ризикувати, або для самоствердження, або в силу того, що їм вже немає, що втрачати [32, с. 119].

Основними вимірами самооцінки на думку Є. Зинько є: «ступінь її адекватності, висота та міра її стійкості. Адекватність характеризує самооцінку щодо її відповідності чи розходження з фактичною мірою певної якості в суб'єкта самооцінки. До неадекватної самооцінки відносять завищену чи занижену самооцінку. Занижена самооцінка виявляється в постійній тривожності, в страхіві перед негативною думкою про себе, в загостреній ранимості, що спонукає людину обмежувати контакти з іншими людьми. Вкрай завищена самооцінка виявляється в тому, що людина керується своїми принципами, незважаючи на думки оточуючих про ці принципи. Якщо самооцінка не дуже завищена, то вона може позитивно впливати на самопочуття, формуючи стійкість до критики. Адекватна самооцінка сприяє формуванню позитивної Я-концепції, тоді як неадекватна самооцінка виступає одним із чинників формування негативної Я-концепції» [12, с. 19].

На думку Р. Каламаж: «самооцінка особистості може призвести до професійної деформації. Так, завищена самооцінка призводить до того, що людина починає переоцінювати себе в ситуаціях, які не дають для цього жодного приводу. Внаслідок цього вона може натикатись на протидію оточуючих людей, які відкидають її претензії, що призводить до агресивності, пихатості. Занадто низька самооцінка часто свідчить

про розвиток комплексу неповноцінності, стійкої невпевненості в собі. Значні відхилення самооцінки від реального рівня можуть спровокувати порушення людиною моральних та правових норм, вчиняти дії всупереч своїм професійним обов'язкам» [13, с. 154].

Отже самооцінка інтерпретується як особистісне утворення, що бере безпосередню участь в регуляції поведінки і діяльності людини, як автономна властивість особистості, її головний компонент, що розвивається при активній участі самого суб'єкта і відображає своєрідність його внутрішнього світу.

1.2. Термін «рівень домагань» у психологічному дискурсі та його взаємозв'язок із самооцінкою особистості

Термін «рівень домагань» уперше з'явився в експериментальній психології в школі К. Левіна. Феномен рівня домагань був розкритий в досліджах Т. Дембо. Експеримент включав серію дослідів з дуже складними або нерозв'язними завданнями. Така організація експерименту була спрямована на провокацію гніву. Подібна реакція виникала у випробовуваних унаслідок фрустрації. Було виявлено, що за умови «сильної міри присутності» (коли досліджуваній усіма силами прагне до мети), досягненню складної мети (первинної меті) передують ряд проміжних проб – спроб рішення, близьких цілей. Проміжна мета (чи цілі), яку людина може здійснити в даний момент, наближає її до здійснення головної мети. Цю проміжну мету вона і назвала «рівнем домагань цього моменту». Термін став означати спонтанний перехід суб'єкта до доступної йому діяльності із вказівкою величини кроку на шляху рішення основної задачі [28].

Першим серйозним дослідником феномену у функціональному плані був Ф. Хоппе. Вивчення рівня домагань включало в себе «якісний» розгляд поняття, під яким автор розуміє очікування, цілі або вимоги

майбутніх досягнень індивіда. Як пише К. Сидоров: «суб'єкт завжди бере на себе завдання з певними вимогами, які можуть змінюватися в процесі діяльності. Сукупність цих постійних змін, то невизначених, то точніших очікувань, постановок цілей або вимог у зв'язку з власним майбутнім виконанням ми назвемо рівнем домагання суб'єкта» [28, с. 58]. Пропонуючи можливість широкого трактування концепту, він все ж в загальному вигляді інтерпретує його як мету подальшої дії.

Вивчаючи динаміку вибору цілей, Ф. Хоппе проводить одно важливе розмежування. Він встановлює відмінність між реальною (Realziel) і ідеальною (Idealziel) цілями [29]. Реальна мета належить деякій ієрархії. Це залежний момент від всеосяжної мети. Окремі дії суб'єкта реалізують функцію просування вперед до більше далекої мети. Ідеальна мета є ширша мета, що перевищує завдання окремих актів, стоїть за ними і управляє поведінкою людини [29]. На думку автора, динаміка рівня домагань стає зрозумілою у разі звернення до великих, всеосяжних цілей особистості. Ідеальна мета, як правило, значно вище за реальні цілі, вона із самого початку є максимально високою. Зі зміною дистанції між реальною і ідеальною цілями варіює міра реальності останньої. Дистанція між ними залежить від структури завдання, складності включених в нього завдань, характеру випробовуваного, попередніх досягнень [28].

Дж. Гарднер помічає, що термін рівень домагань став користуватися широкою популярністю в психології після появи роботи К. Левіна (1935) «Динамічна теорія особистості», де він і був детально розкритий. Взагалі, термін «домагання» в роботах К. Левіна адресований до життєвих цілей індивіда, у тому числі великих. Висотний параметр або рівень має значення показника складності намічених індивідом цілей. К. Левін визначає термін «рівень домагань» як міру складності мети, до якої прагне людина» [19]. Він підкреслював, що будь-яка конкретна дія включена в загальнішу структуру. Для розуміння цієї

структури необхідно перейти до структури вищого рівня. Вона є елементом всеосяжної цілісності. Постановка цілей залежить від конкретних ідеальних цілей [20]. Динаміка рівня домагань пов'язана з конфліктом між тенденцією наближатися до ідеальної мети і страхом перед невдачами. Досягнення розглядається як успіх або невдача, тільки якщо воно приписується власній особистості. Саме досягнення внутрішньої мети, а не об'єктивній меті завдання.

При аналізі вивчених досліджень, у яких предметом аналізу обрано різні структурні та функціональні зв'язки між розвитком самооцінки, рівня домагань та окремих аспектів відповідної структури зростаючої особистості варто спиратися на положення, сформульовані у працях Л. Виготського та С. Максименка [15] щодо динамічного поєднання психологічних функцій, виявлення складних структурних та функціональних зв'язків між розвитком окремих сторін особистості. Виходячи з цих положень, Г. Меднікова розкрила співвідношення між самооцінкою та рівнем домагань особистості й довела, що їх взаємозв'язок варто розглядати як єдине ціле, динамічну систему взаємодії структурних компонентів механізму саморегуляції. Визначена нею динаміка показників загальної і часткової самооцінки та рівня домагань впродовж окремих вікових періодів (молодший шкільний і підлітковий вік) дала змогу виділити й охарактеризувати індивідуально-типові варіанти їх становлення, які умовно нею розподілені на гармонійний та дисгармонійний. Також встановлено, що детермінованим фактором взаємодії самооцінки й рівня домагань виступає самоповага дитини, яка також має індивідуально-вікові варіанти становлення та обумовлює ієрархічну систему взаємодії часткової самооцінки та рівня домагань залежно від таких показників, як диференційованість та обґрунтованість самооцінки, її висота, зрілість і рівень домагань [16]. Н. Резанова обрала проблему вивчення взаємозв'язку рівня домагань і системи особистісних устремлінь. На

основі використання інтегративно-цільового підходу до вивчення рівня домагань у цільовій структурі особистості нею було теоретично доведено положення щодо тісного взаємозв'язку рівня домагань (за показниками висоти, стійкості й адекватності) з особистісними устремліннями (за показниками конгруентності й узгодженості). При цьому експериментально виявлено фактори та розбіжності у такому взаємозв'язку за умови їхньої узгодженості та дивергенції [26, с. 5].

Іншу групу створюють дослідження, що направлені на вивчення співвідношення рівня домагань, мотивації досягнення та самооцінки на етапі професійного самовизначення суб'єкта (Є. Залученова, Є. Зинько, А. Федяєв). А. Федяєв експериментально довів, що рівень домагань залежить від особливостей взаємодії мотивації досягнення та самооцінки особистості. При цьому ним виявлено, що навчальні досягнення студентів обумовлюються інтеграцією рівня домагань з мотивацією досягнення і самооцінкою. Така інтеграція надзвичайно стійка та глибока у студентів з високою академічною успішністю. Виявлена психологічна особливість співвідношення рівня домагань, мотивації досягнення та самооцінки студентів на етапі їх професійного становлення дала змогу вченому дійти висновку про зрілість мотиваційно-цільової сфери успішних студентів, основою якої є стійка інтегрованість рівня домагань з мотивацією досягнення та самооцінкою особистості [11; 22].

Проведені Є. Залученовою дослідження свідчать про наступне: «про відносну самостійність згаданих вище особистісних конструктів, які вирізняються між собою, насамперед, за параметрами висоти, стійкості та адекватності. При цьому вчена стверджує про те, що неузгодженість між ними по висоті тісно пов'язана з особистісною тривожністю і фрустраційною толерантністю. Джерелом такої неузгодженості між самооцінкою та рівнем домагань є особливості темпераменту людини» [14, с. 81].

На думку О. Шибрук: «самооцінка та рівень домагань є досить поширеними конструктами, з якими працюють психологи. Однак у численних роботах, присвячених вивченню даних утворень, не виправдано мало приділяється питанню про характер взаємозв'язку самооцінки та рівня домагань. Тривалий час самооцінка ототожнювалася з рівнем домагань або вважалася його відображенням у ситуації, пов'язаної з постановкою мети, що дозволяло дослідникам використовувати техніку вимірювання домагань для діагностики самооцінки. Подібне застосування показників рівня домагань виявило ознаки неузгодженості рівнів названих конструктів» [32, с. 121].

Важливим чинником регуляції діяльності, є таке особистісне утворення, як самооцінка. Перш за все, самооцінкою вивчають як компонент самосвідомості, що включає поряд зі знаннями про своє Я ще і оцінку людиною себе, власних здібностей, моральних якостей та вчинків [23]. За іншим твердженням, самооцінка – це судження суб'єкта про міру наявності в нього певних якостей, властивостей у співвідношенні їх з основним еталоном або зразком. Самооцінка – вияв оцінного ставлення людини до себе. Самооцінка є результатом передусім розумових операцій – аналізу, порівняння, синтезу [2]. Отже, самооцінка – це оцінка людиною самої себе, власних можливостей, якостей та місця серед інших особистостей. Самооцінка належить до ядра особистості та є важливим регулятором її поведінки (Т. Андрущенко, Л. Божович, А. Ліпкіна та інші). Від самооцінки залежать взаємовідносини людини з оточуючими, її критичність, вимогливість до себе, ставлення до успіхів і невдач. Самооцінка впливає на ефективність діяльності людини і подальший розвиток її особистості [2; 6].

Рівень домагань – це різниця між рівнем складності вибраних суб'єктом цілей, що створюються в результаті певного досвіду, оцінки власних здібностей і можливостей, і результатом дії, направленої на

досягнення даної мети (К. Левін, Т. Дембо, Б. Зейгарнік, В. Мерлін) [1; 2; 30].

Рівень домагань характеризується мотивацією досягнення і є показником самооцінки, рівня «Я». Так вважають, що успішність в діяльності обумовлює високий рівень самооцінки особистості і, як наслідок, її рівень домагань, а неуспішність, відповідно, занижує їх. Причому найбільше на зростання самооцінки впливають успішно виконані завдання високої складності, а на її зменшення неуспіх у завданнях які особистість суб'єктивно вважає середньо складними [30].

У роботі О. Шибрук йдеться про наступне: «на сьогоднішній день вивчено співвідношення самооцінки та рівня домагань за параметром висоти і зв'язок різних варіантів з низкою особистісних особливостей. Від правильності самооцінки своїх можливостей залежить рівень домагань особистості. Рівень домагань суттєво залежить від образу Я, зокрема Я ідеального (відповідно до образу себе в майбутньому людина ставить завдання досягнути цього образу) та самооцінки (зазвичай висока самооцінка формує високий рівень домагань). Розглядаючи рівень домагань особистості в трудовій діяльності, вчені простежують його залежність від віку, освіти, статі й соціального становища особистості. Зокрема виявлено, що з віком (до певного періоду) рівень домагань, пов'язаний із творчими потребами, підвищується, а потім знижується» [32, с. 122].

Виявлено, що при гармонійному з'єднанні рівня самооцінки та рівня домагань може створитися збалансована особистість, з позитивною Я-концепцією, а при розбіжності вказаних параметрів – дискомфорт, що може викликати рівень тривожності. Так у своєму дослідженні Л. Музика вказує: «підвищення самооцінки та рівня домагань може сприятливо позначитися на навчальній діяльності, а може викликати негативні наслідки. При підйомі самооцінки над рівнем домагань може виникати захисна стратегія по уникненню невдач. Це

багато в чому залежить від прагнення людини до їх подолання та його здібностей, які підвищують його самооцінку і рівень домагань. Студент із заниженим рівнем, зустрівшись із новими завданнями, переживає невпевненість, тривогу, боїться втратити свій авторитет, а тому намагається відмовитися від них. Тому й не використовує свої потенційні можливості. При завищеному рівні домагань індивід береться вирішувати непосильні проблеми, а тому часто зазнає невдач. Студентський період життя людини припадає переважно на період пізньої юності або ранньої дорослості, який характеризується оволодінням усім різноманіттям соціальних ролей дорослої людини, можливістю включення в усі види соціальної активності, здобуттям вищої освіти та опануванням професією. Головними сферами життєдіяльності студентів є професійне навчання, особистісне зростання та самоствердження, розвиток інтелектуального потенціалу, моральне, фізичне самовдосконалення. Навчання набуває життєвого сенсу, якщо приносить переживання успіху, усвідомлення свого просування вперед. Тому самооцінку треба підвищувати за рахунок успіху, а не зниженням рівня домагань» [18, с. 100].

У період пізньої юності відбувається суттєва перебудова особистості, зумовлена змінами соціальної ситуації розвитку. У цьому віці молодь змушена самостійно приймати рішення, створювати життєві плани. Інколи рівень домагань, показники інфантильності, неправильна система цінностей можуть ускладнювати процес входження у самостійне життя.

Як вважає Л. Музика: «позитивна «Я-концепція», почуття самоповаги, самоцінності сприятливо відображається на постановці перспективних цілей й активному прагненні до їх досягнення. Разом з тим, переоцінка власних можливостей зустрічається досить часто й часом штовхає молодих людей на невиправданий ризик. Негативна «Я-концепція», проявами якої є низька самооцінка й низький рівень

домагань, слабка віра в свої сили, страх отримати відмову впливає найбільш негативно на розвиток особистості молодих людей. З низькою самоповагою пов'язують соціальну пасивність, самотність, конформістську позицію, агресивність. У зв'язку з цим важливо допомогти молодій людині виробити адекватне уявлення про своє життя і про себе, що є важливою передумовою успішного здійснення життєвих намірів. В період пізньої юності рівень домагань особистості стабілізується, самооцінка стає незалежною від зовнішніх оцінок. За допомогою рефлексії відбувається реалізація потреби в самоусвідомленні через прагнення самоствердження, незалежності, пошуку реалістичного погляду на світ і себе» [28, с. 59].

У дослідженні Н. Прохорової [24] при порівняльному аналізі результатів дослідження нижньої і верхньої меж раннього юнацького віку дало підстави стверджувати, що в процесі дорослішання самооцінка юнаків і дівчат стає адекватнішою і диференційованою. Дослідження динамічних особливостей рівня домагань підлітків виявило поступове зменшення з віком числа школярів із завищеним рівнем домагань і збільшення кількості домагань, що вчаться з адекватним рівнем. Кореляційний аналіз отриманих результатів емпіричного дослідження переконливо довів існування тісного статистично значимого зв'язку між самооцінкою юнаків і дівчат і їх рівнем домагань, що підтверджує їх функціональний зв'язок [24].

Отже, рівень домагань – це різниця між рівнем складності обраних людиною цілей, що формуються в результаті певного досвіду, оцінки власних здібностей і є результатом дії, що спрямована на досягнення даної мети.

Висновки до першого розділу

Самооцінка – це характеристика особистості власного Я, власних можливостей, якостей та місця серед інших людей. Відносячись до ядра особистості, самооцінка є головним регулятором поведінки. Саме від

самооцінки залежать взаємовідносини людини з оточенням, її критичність, вимогливість до себе, ставлення до успіхів і невдач. Самооцінка обумовлює ефективність діяльності особистості і подальший її розвиток.

Характер рівня самооцінки має високий показник залежності від співвідношення між раціональними та емоційними структурами, зокрема переважанням раціональної структури може обумовлювати утворення реальної самооцінки, тоді як переважання оцінної – стає чинником, що зумовлює формування розходження між оцінними судженнями людини про себе і реальність.

Рівень домагань – це різниця між рівнем складності цілей, які складаються в результаті минулого досвіду та оцінки власних здібностей і можливостей, і результатом дії, що спрямована на досягнення даної мети. Рівень домагань характеризується мотивацією досягнення і є актом самооцінки та рівнем «Я» особистості. Успішність в діяльності обумовлює підвищення рівня самооцінки людини і, як наслідок, її рівень домагань, а неуспішність, відповідно, знижує їх. Причому найбільше на зростання самооцінки впливають успішно виконані завдання високої складності, а на її зменшення неуспіх у завданнях які особистість суб'єктивно вважає середньо складними.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ РІВНЯ САМООЦІНКИ ТА РІВНЯ ДОМАГАНЬ СТУДЕНТІВ- ПСИХОЛОГІВ

2.1. Особливості вибірки та методів дослідження

Перш ніж перейти до емпіричного дослідження варто зазначити, що важливими сферами життєдіяльності студентів є професійне навчання, їх засоби самоствердження та рівень особистісної зрілості, розвиток інтелектуального потенціалу, етичне та фізичне самовдосконалення. Навчання набуває важливого смислу, якщо приносить переживання успіху та усвідомлення власного просування вперед. Тому самооцінку треба підвищувати за рахунок успіху, а не зниженням рівня домагань. З метою емпіричного дослідження взаємозв'язку рівня самооцінки та рівня домагань студентів-психологів з направленістю до продовження навчання нами було застосовано наступний комплекс діагностичного інструментарію:

1. Методика «Дослідження самооцінки особистості» (С. Будассі).
2. Методика «Діагностика самооцінки» Дембо-Рубінштейн (у модифікації А. Прихожан).
3. Опитувальник «Оцінка рівня домагань» (В. Гербачевського).

Емпіричну вибірку склали студенти 4 курсу спеціальності Психологія (денної та заочної форми навчання). Загальна кількість досліджуваних 42 особи. У запропонованих бланках дослідження (після методик) нами було сформульовано наступні питання, що дозволили проаналізувати вибірку стосовно мети нашого дослідження:

- «1. Чи плануєте ви далі продовжувати навчання:
А) так;

Б) ні;

В) не задумувався/не задумувалася.

2. Якщо плануєте подальше навчання, то саме за якою спеціальністю: _____».

Результати дослідження представлені у пункті 2.2. Аналіз відповідей досліджуваних дозволив нам об'єднати вибірку у дві групи: 1 група – студенти, які планують продовжити навчання за спеціальністю Психологія (16 осіб); 2 група – студенти, що не планують продовжувати навчання за спеціальністю Психологія (14 осіб).

Методика *«Дослідження самооцінки особистості»* (С. Будасці) дозволяє досліджувати кількісно самооцінку особистості. У основі даної методики лежить засіб ранжування.

«Мета обробки результатів – визначення зв'язку між ранговими оцінками якостей особистості, що входять в уявлення «Я ідеальне» і «Я реальне». Міра зв'язку встановлюється за допомогою коефіцієнта рангової кореляції. Щоб вирахувати коефіцієнт, необхідно спочатку знайти різницю рангів $d_1 - d_2$ по кожній якості і занести отриманий результат в колонку d в протокол дослідження. Потім кожне отримане значення різниці рангів d звести в квадрат $(d_1 - d_2)^2$ і записати результат в колонці d^2 .

Коефіцієнт рангової кореляції r може знаходитися в інтервалі від - 1 до + 1. Якщо отриманий коефіцієнт складає не менше - 0,37 і не більше +0,37 (при рівні достовірності 0,05), то це вказує на слабкий незначний зв'язок (чи його відсутність) між уявленнями людини про якості свого ідеалу і про реальні якості. Такий показник може бути обумовлений і недотриманням досліджуваним інструкції, але якщо вона виконувалася, то низькі показники означають нечітке і недиференційоване уявлення людиною про своє ідеальне Я і Я реальне. Значення коефіцієнта кореляції від +0,38 до +1 – свідчить про значущий позитивний зв'язок між Я ідеальним і Я реальним. Це можна трактувати як прояв адекватної

самооцінки або, при r від $+0,39$ до $+0,89$, як тенденція до завищення. Значення ж від $+0,9$ до $+1$ часто виражають неадекватно завищене самооцінювання. Значення коефіцієнта кореляції в інтервалі від $-0,38$ до -1 говорить про наявність значущого негативного зв'язку між Я ідеальним і Я реальним.

У результаті дослідження можна виокремити такі рівні показників самооцінки: висока, неадекватна самооцінка; висока самооцінка, адекватна; середня самооцінка, адекватна; низька самооцінка, адекватна; низька самооцінка, неадекватна. Також можна проаналізувати рівні самооцінки за такими її проявами: у звичайному житті, у спілкування та в учбовій діяльності» [5, с. 250].

Діагностика самооцінки за методом Дембо-Рубінштейн (в модифікації Прихожан) – дає можливість судити про рівень домагань і самооцінки досліджуваних, його адекватність.

Інструкція досліджуваному: «Кожна людина оцінює свої здібності, можливості, характер. Рівень розвитку кожної якості, сторони людини можна умовно зобразити вертикальною лінією, нижня точка якої буде символізувати саме низький розвиток, а верхня – найвищий.

Вам пропонуються сім таких ліній. Вони означають:

- здоров'я;
- розум, здібності;
- авторитет;
- вміння багато чого робити своїми руками;
- зовнішність;
- впевненість в собі.

На кожній лінії відмітьте, як ви оцінюєте розвиток у себе даної якості, сторони вашої особистості в даний час. Після цього хрестиком відмітьте, при якому рівні розвитку даних якостей, сторін ви були б задоволені собою чи почували гордість за себе».

Обробка результатів проводиться за 6 шкалами. Кожна відповідь виражається в балах. За кожною з шести шкал визначається рівень притягань, самооцінки та значні розбіжності між даними рівнями.

Норму або реальний рівень домагань, характеризує результат від 60 до 89 балів. Оптимальний – від 75 до 89 балів. Результат від 90 до 100 балів вважається нереалістичним.

Кількість балів від 45 до 74 – адекватна самооцінка.

Кількість балів від 75 до 100 балів – завищена самооцінка.

Кількість балів нижче 45 балів свідчать про занижену самооцінку [5].

Опитувальник «Оцінка рівня домагань» (В. Гербачевського) призначений для виявлення рівня домагань досліджуваного за допомогою діагностики компонентів мотиваційної структури особистості.

Умовно компоненти даної структури розподіляють на чотири блоки (групи).

До першої групи входять 6 компонентів, що є ядром мотиваційної структури особистості.

Другу групу створюють компоненти, що пов'язані з досягненням важких цілей. Вони відносяться до поточних справ.

До третьої групи компонентів входять складові прогнозування оцінок діяльності суб'єкта.

Четверта група компонентів відбиває причинні чинники відповідної діяльності.

Перераховані компоненти є потенційною мотиваційною структурою, що виникає в ході виконання завдання. Центральною ланкою у даній структурі є мотиваційні компоненти, саме компонент самоповаги точно виражає емпіричну оцінку рівня домагань особистості. Оцінки кожного компонента мотиваційної структури особистості дозволяють побудувати індивідуальний профіль, в якому

представлені кількісні співвідношення між усіма розглянутими компонентами.

Нормативних показників для опитувальника не існує (кожен індивідуальний результат за відповідними компонентами встановлюється порівняно з іншими компонентами індивідуального особового профілю досліджуваного), можна скористатися наступними експериментальними показниками рівня домагань: низький рівень – 3-9 балів; середній рівень – 10-16 балів; високий рівень – 17-21 бал [17].

Методи математико-статистичної обробки даних

1) З метою визначення значущих розбіжностей за показниками студентів 2 груп (1 група – планують продовжувати навчання, 2 група – не планують продовжувати навчання) нами було застосовано *t*-критерій Стьюдента та *φ*-критерій Фішера.

t-критерій Стьюдента для незалежних вибірок. Метод дозволяє перевірити гіпотезу про те, що значення двох генеральних сукупностей, з яких були отримані вибірки, які порівнюються, відрізняються одна від одної. Припущення залежності передбачає, що представники двох вибірок не складають пари корелюючих значень показника.

Вихідні положення:

- одна вибірка здобувається з генеральної сукупності, а інша вибірка, незалежна від першої, здобувається з іншої генеральної сукупності;
- розподіл вивчаємого показника у двох групах приблизно відповідає нормальному;
- дисперсії показників в двох вибірках приблизно однакові.

Структура вихідних даних: вивчаємий показник вимірюється у об'єктів (досліджуваних), кожний з яких належить до однієї з двох вибірок, які порівнюються [17, с. 300].

φ – критерій Фішера призначений для співставлення двох вибірок за частотою виразності факту, який цікавить дослідника.

Критерій оцінює достовірність відмінностей між відсотковими частками двох вибірок, в яких зареєстрований факт, який нас цікавить.

Сутність кутового перетворення полягає в переведенні відсоткових часток у величини центрального кута, який вимірюється в радіанах. Більшій відсотковій частці буде відповідати більший кут ϕ , а меншій частці – менший кут.

Критерій ϕ^* дозволяє визначити, чи насправді один із кутів статистично достовірно перевищує інший при даних об'ємах вибірок.

Обмеження критерію ϕ^*

1. Жодна із зіставлених часток не повинна дорівнювати нулю.
2. Верхня межа в критерії ϕ відсутня. Нижня межа – 2 спостереження в одній із вибірок [17].

2) З метою визначення взаємозв'язку рівня самооцінки та рівня домагань студентів-психологів, що планують продовжувати навчання застосовано *кореляційний аналіз за Спірменом*.

З метою вивчення взаємозв'язків між показниками, що вивчаються застосовують кореляційний аналіз, основним завданням якого є кількісний опис показників, тісноти та спрямованості зв'язку між ознаками, виражений у коефіцієнті кореляції.

Тіснота (сила) кореляційного зв'язку характеризує ступінь обумовленості змін x значеннями y , або, навпаки, y значеннями x . Вона визначається за числовим значенням коефіцієнта кореляції у діапазоні від 0 до 1. У психологічних дослідженнях прийнято вважати, що при значенні коефіцієнта кореляції 0,3 – 0,5 зв'язок є помірним, 0,5-0,7 – значущим, 0,7-0,9 – сильним.

При цьому будь-яке обчислене (емпіричне) значення коефіцієнта кореляції має бути перевірено на статистичну значущість. Для цього використовують спеціально розроблені таблиці критичних значень. Якщо емпіричне значення більше або дорівнює табличному для $p \leq 0,05$, то кореляція є значущою. Якщо обчислене значення коефіцієнта

відповідає рівню статистичної значущості $p \leq 0,01$, то кореляційний зв'язок вважається високо значущим.

«За напрямком кореляційний зв'язок може бути позитивним (прямим) та негативним (зворотнім). При позитивній кореляції (коефіцієнт є позитивним) і з більш високою ймовірністю можна передбачити збільшення (зменшення) однієї ознаки у зв'язку зі збільшенням (зменшенням) іншої. При негативній кореляції (коефіцієнт має негативний знак) високим значенням однієї ознаки відповідають низькі значення іншої, а низьким значенням більш високі» [17, с. 177].

Для виявлення залежності успішності торгових представників від їх особистісних якостей використовувався коефіцієнт кореляції Спірмена, що є непараметричним методом, який використовується з метою статистичного вивчення зв'язку між явищами.

Розрахунки коефіцієнта кореляції Спірмена проводилися за формулою:

$$r_s = 1 - 6 \cdot \frac{\sum d^2}{N \cdot (N^2 - 1)}$$

де r_s – коефіцієнт рангової кореляції Спірмена,

d^2 – квадрат різниці між рангами двох змінних,

N – кількість значень, що ранжуються [17, с. 177].

2.2. Результати проведеного дослідження

Запропоновані питання у протоколах обстеження дозволили нам визначити наступні результати стосовно подальшого навчання студентів-психологів рис. 2.1):

Визначено, що відповіді студентів розподілилися майже порівно, та все ж таки більшість психологів (38,1 %) планують навчання за обраною спеціальністю, ще 33,3 % не планують продовжувати навчання. Також

слід відмітити, що 19 % студентів планують навчання за іншою спеціальністю та ще 9,6 % не знають.

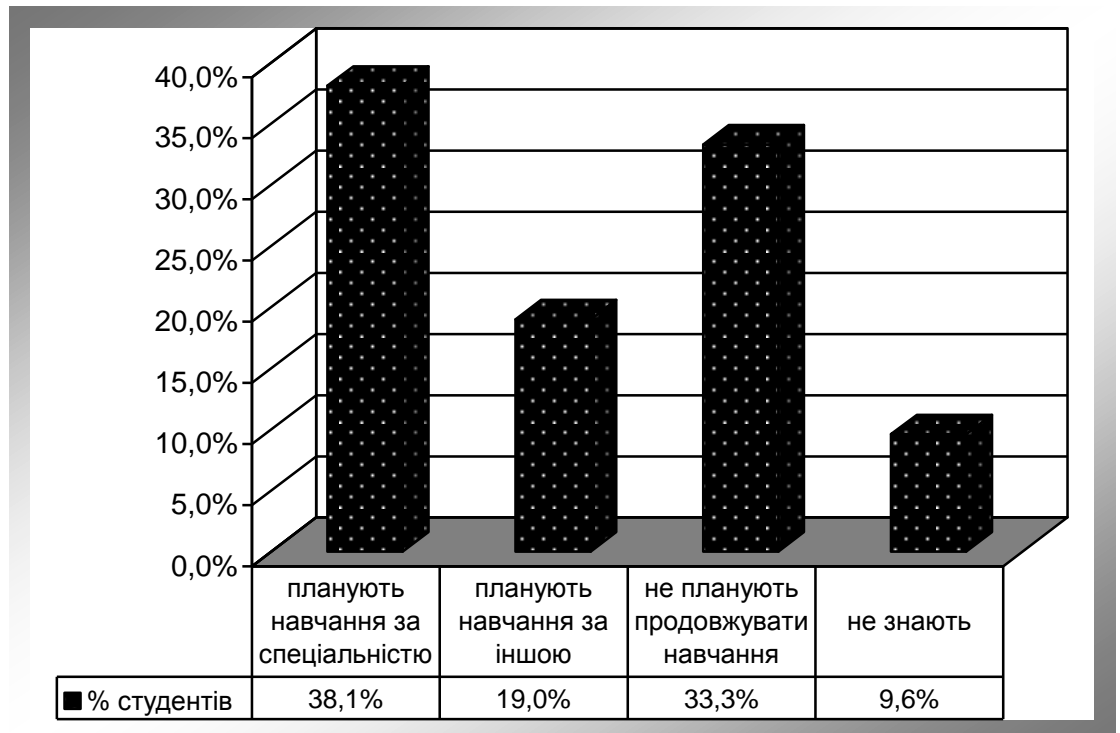

Рис. 2.1. – Результати аналізу відповідей студентів стосовно визначення направленості на подальше навчання

Отже, результати емпіричного дослідження ми аналізували відповідно до порівняння двох груп досліджуваних:

1 група – студенти, які планують продовжити навчання за спеціальністю Психологія (16 осіб); 2 група – студенти, що не планують продовжувати навчання за спеціальністю Психологія (14 осіб).

За допомогою методики «Дослідження самооцінки особистості» (С. Будассі) нам вдалося визначити наступне (у таблиці 2.1 представлені результати першої групи, а у таблиці 2.2 – результати другої групи):

Встановлено, що більшість (54,8 %) студентів-психологів, з направленістю на подальше навчання мають середню, адекватну самооцінку у повсякденній поведінці. 19 % мають високу, адекватну

самооцінку; 11,9 % високу, неадекватну самооцінку; 9,5 – низьку, адекватну самооцінку та ще 4,8 % низьку, неадекватну самооцінку.

В учбовій діяльності більшість студентів (42,8 %) мають також середню, адекватну самооцінку. Значний відсоток таких студентів – 38,1 % володіють високою, адекватною самооцінкою; 14,3 % мають високу, неадекватну самооцінку; 4,8 – низьку, адекватну самооцінку.

Таблиця 2.1

Результати дослідження самооцінки студентів у різних ситуаціях з
направленістю на подальше навчання

Виразність самооцінки	Самооцінка у повсякденній поведінці	Самооцінка в учбовій діяльності
Висока самооцінка. Неадекватна.	11,9 %	14,3 %
Висока самооцінка. Адекватна.	19 %	38,1 %
Самооцінка середня. Адекватна.	54,8 %	42,8 %
Самооцінка низька. Адекватна.	9,5 %	4,8 %
Самооцінка низька. Неадекватна	4,8 %	0

Отже, більшість студентів-психологів, що мають направленість на продовження навчання мають адекватний рівень самооцінки у повсякденному житті та в учбовій діяльності. В основі оптимальної самооцінки, яка виражається через позитивну властивість особистості - впевненість, лежать необхідний досвід і відповідні знання. Впевненість в собі дозволяє людині регулювати рівень домагань і правильно оцінювати власні можливості стосовно до різних життєвих ситуацій. Впевнену людини відрізняють рішучість, уміння знаходити і приймати логічні рішення, послідовно їх реалізовувати.

Результати студентів-психологів, що не мають направленість на продовження навчання виглядають наступним чином: більшість з них (42,9 %) мають середню, адекватну самооцінку у повсякденній

поведінці; 21,4 % – високу, адекватну самооцінку; 14,3 % – високу, неадекватну самооцінку; 14,3 % низьку, адекватну самооцінку та ще 7,1 % – низьку, неадекватну самооцінку.

Таблиця 2.2

Результати дослідження самооцінки студентів у різних ситуаціях, що не мають направленості на подальше навчання

Виразність самооцінки	Самооцінка у повсякденній поведінці	Самооцінка в учбовій діяльності
Висока самооцінка. Неадекватна.	14,3 %	0 %
Висока самооцінка. Адекватна.	21,4 %	14,3 %
Самооцінка середня. Адекватна.	42,9 %	21,4 %
Самооцінка низька. Адекватна.	14,3 %	57,2 %
Самооцінка низька. Неадекватна	7,1 %	7,1 %

В учбовій діяльності більшість студентів (57,2 %) мають низьку, адекватну самооцінку; 21,4 % – середню, адекватну самооцінку; 14,3 % – високу, адекватну самооцінку та ще 7,1 % – низьку, неадекватну самооцінку.

З метою порівняння отриманих результатів аналізу самооцінки студентів-психологів у двох групах було застосовано ϕ -критерій Фішера. Значущі розбіжності було отримано лише за рівнями самооцінки в учбовій діяльності:

1. Встановлено, що відсоткова доля студентів з направленістю на продовження навчання перевищує відсоткову долю студентів, що не планують навчання за такими рівнями самооцінки: висока, адекватна самооцінка ($\phi=3,02$, $p \leq 0,01$) та середня, адекватна самооцінка ($\phi=3,32$, $p \leq 0,01$).

2. Відсоток студентів, що не планують подальше навчання перевищує відсоток студентів, що планують за показником низька, адекватна самооцінка ($\varphi=4,65$, $p\leq 0,001$).

Отже, більшість студентів, що планують продовжувати навчання володіють у більшій мірі адекватною самооцінкою. А студенти, що не планують навчатися мають низьку, адекватну самооцінку.

Результати самооцінки за методикою Дембо-Рубінштейн виглядають наступним чином (таблиця 2.3).

Більшість студентів-психологів з направленістю на продовження навчання мають середній рівень самооцінки (55) та середній рівень домагань (65).

Студенти-психологи, що не мають наміру продовжувати навчання мають також середній рівень самооцінки (40), але низький рівень домагань (59).

Таблиця 2.3

Рівень самооцінки та рівень домагань студентів-психологів

	Рівень самооцінки	Рівень домагань	t (самооцінки- домагань)
1 група	55	68	0,12
2 група	40	49	0,01
t (1група-2 група)	1,02	2,89***	-

Умовні позначки: 1 група – студенти-психологи з направленістю на продовження навчання; 2 група – студенти-психологи, що не планують продовжувати навчання.

M – середні значення; t – критерій значимості різниць Стьюдента; * - різниці, значимі при $p = 0,05$; ** - різниці, значимі при $p = 0,01$, *** - різниці, значимі, при $p = 0,001$.

Порівняння емпіричного та критичного значення за t-критерієм Стьюдента показало, що розбіжності у рівні домагань за результатами студентів 2 груп виявилися значущими t_{emp} (2,89, при $p\leq 0,01$). Отже,

студенти, що не планують продовжувати навчання володіють низьким рівнем домагань, що може вказувати про не сприятливий розвиток особистості. І в цілому такий рівень домагань може впливати на зниження рівня самооцінки також.

Аналіз компонентів мотиваційної структури та рівня домагань студентів-психологів, що планують продовжувати навчання виглядають наступним чином:

Таблиця 2.4

Результати дослідження виразності рівня домагань студентів, що планують продовжувати навчання

Компоненти мотиваційної структури	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень
Ядро мотиваційної структури	4,8 %	33,3 %	61,9 %
Досягнення складних цілей	4,8 %	71,4 %	23,8 %
Прогнозування оцінок діяльності	4,8 %	83,3 %	11,9 %
Причинні фактори діяльності	9,6 %	59,5 %	30,9 %
Рівень домагань	4,8 %	71,4 %	23,8 %

Більшість студентів-психологів мають середній рівень за такими показниками: досягнення складних цілей (71,4 %), прогнозування оцінок діяльності (83,3 %), причинні фактори діяльності (59,5 %) та високий рівень за мотиваційною структурою (61,9 %). Рівень домагань також має середній рівень у більшості студентів (71,4 %).

Високі показники за мотиваційною структурою свідчить про наступне: більшість студентів-психологів виражають захопленість

завданнями, що виконують; мають страх показати низький результат; мають високе прагнення ставити перед собою все більш і більш важкі цілі в однотипній діяльності.

Результати студентів-психологів, що не планують продовжувати навчання свідчать про наступне:

Таблиця 2.5

Результати дослідження виразності рівня домагань студентів, що не планують продовжувати навчання

Компоненти мотиваційної структури	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень
Ядро мотиваційної структури	14,4 %	57,1 %	28,5 %
Досягнення складних цілей	64,3 %	21,3 %	14,4 %
Прогнозування оцінок діяльності	35,6 %	50 %	14,4 %
Причинні фактори діяльності	7,2 %	71,4 %	21,4 %
Рівень домагань	35,6 %	50 %	14,4 %

Більшість студентів-психологів мають середній рівень за такими показниками: ядро мотиваційної структури (57,1 %), прогнозування оцінок діяльності (50 %), причинні фактори діяльності (71,4%). Рівень домагань також має середній рівень у більшості студентів (50 %). Але слід відмітити, що значний відсоток студентів (35,6 %) мають і низький рівень домагань. Також встановлено, що 64,3 % студентів мають низький показник досягнення складних планів.

Отже, більшість студентів (64,3 %) мають низький рівень визначення складності завдань, вольових зусиль, недооцінюють власні

зусилля та свій потенціал у ході виконання завдань.

Значущі розбіжності за результатами двох груп було отримано за наступними показниками:

1. Більшість студентів-психологів з направленістю на продовження навчання мають високий рівень мотиваційної структури ($\varphi=3,99$, $p\leq 0,01$), на відміну від студентів, що не планують продовжувати навчання.
2. Більшість студентів-психологів першої групи мають високий рівень досягнення складних цілей, а більшість студентів другої групи – низький ($\varphi=4,02$, $p\leq 0,001$).
3. Більшість студентів, що планують продовжувати навчання мають середній рівень прогнозування оцінок діяльності ($\varphi=2,99$, $p\leq 0,01$), а більшість студентів, що не планують продовжувати навчання мають низький рівень.
4. Значний відсоток студентів, що не планують продовжувати навчання мають низький рівень домагань ($\varphi=3,12$, $p\leq 0,01$), на відміну від студентів, що планують продовжувати навчання.

З метою визначення взаємозв'язку рівня самооцінки та рівня домагань студентів-психологів з направленістю на продовження навчання застосовано кореляційний аналіз за Спірменом. Отримані результати зображені на рис. 2.2 та 2.3.

Так встановлено (рис. 2.2.), що показник «висока неадекватна самооцінка» корелює з показниками – «рівень домагань» ($r_s=0,44$, при $p\leq 0,01$) та «прогнозування оцінок діяльності» ($r_s=-0,41$, при $p\leq 0,05$).

Отримані результати свідчать про те, що студенти-психологи із завищеним рівнем самооцінки мають завищений рівень домагань та не можуть прогнозувати адекватно власну діяльність.

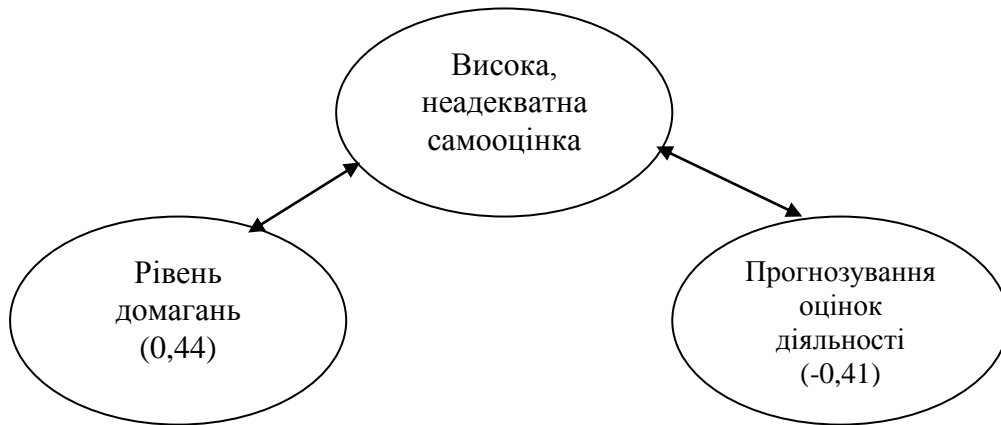

Рис. 2.2. – Взаємозв'язок високого рівня самооцінки з показниками рівня домагань студентів-психологів з направленістю до продовження навчання

Особистості з завищеною самооцінкою гіпертрофовано оцінюють свої переваги, ставлять перед собою більш високі цілі, ніж ті, які вони можуть реально досягти, у них високий рівень домагань, що не відповідає їх реальним можливостям. Здорові якості особистості: гідність, гордість, самолюбство – перероджуються в зарозумілість, марнославство та егоцентризм.

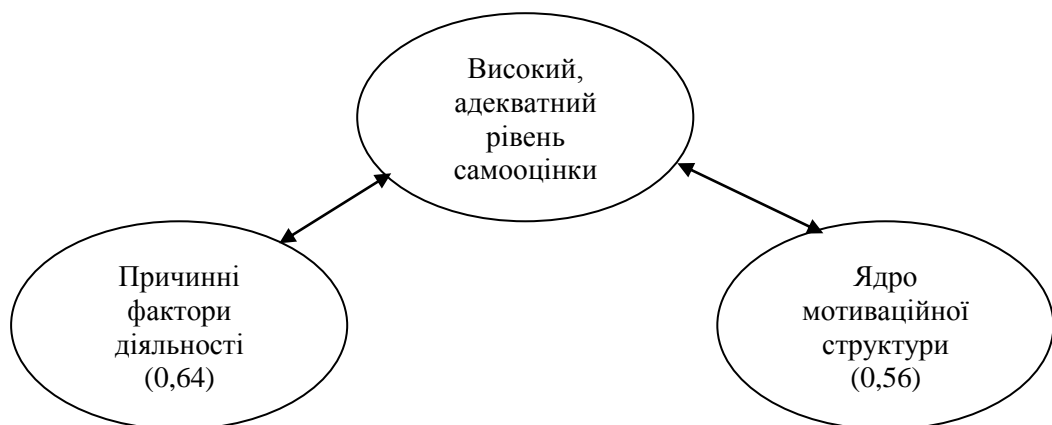

Рис. 2.3. – Взаємозв'язок високого рівня самооцінки з показниками рівня домагань студентів-психологів з направленістю до продовження навчання

На рис. 2.3. зображено, що встановлено взаємозв'язок між показником «високий, адекватний рівень самооцінки» та показником «ядро мотиваційної структури» ($r_s=0,56$, при $p\leq 0,01$) та «причинні фактори діяльності» ($r_s=0,64$, при $p\leq 0,001$).

Отже, студенти з високою, адекватною самооцінкою мають високий показник мотиваційної структури, що безпосередньо стимулює їх до певного виду діяльності. Також така адекватна, висока самооцінка обумовлює підвищення рівня мобілізації зусиль, які необхідні для досягнення поставленої мети.

На рис. 2.4. зображено взаємозв'язок рівня самооцінки з показниками рівня домагань студентів, що не мають направленості до продовження навчання.

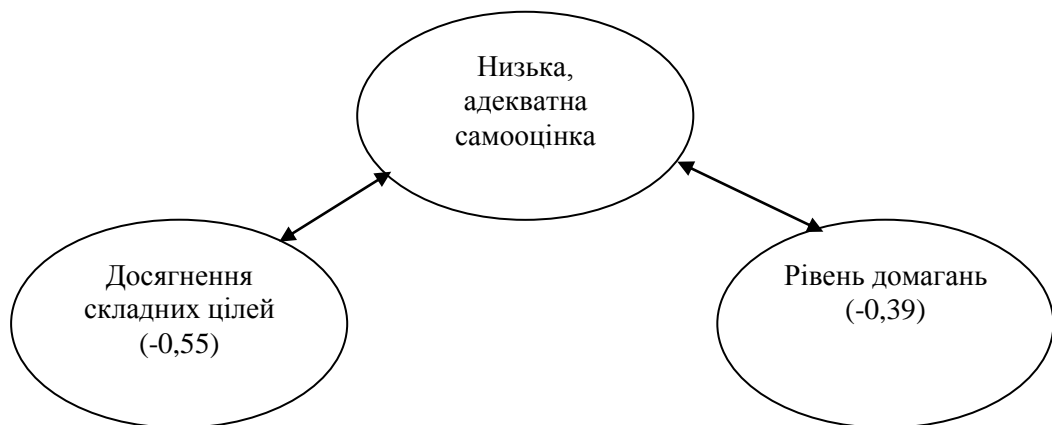

Рис. 2.4. – Взаємозв'язок високого рівня самооцінки з показниками рівня домагань студентів-психологів, що не планують продовжувати навчання

Так встановлено, що студенти з низькою, адекватною самооцінкою мають низький рівень домагань ($r_s=-0,39$, при $p\leq 0,05$) та низький показник досягнення складних цілей ($r_s=-0,655$, при $p\leq 0,01$).

Особистості з заниженою самооцінкою зазвичай ставлять перед собою більш низькі цілі, ніж ті, які можуть досягти, перебільшуючи значення невдач. При заниженій самооцінці людина характеризується іншою крайністю, протилежної самовпевненості, – надмірної

невпевненістю в собі. Невпевненість, часто об'єктивно необґрунтована, є стійкою якістю особистості і веде до формування у людини таких рис, як смиренність, пасивність, «комплекс неповноцінності».

Кореляційний аналіз дозволив визначити наступні закономірності за результатами студентів-психологів з направленістю до продовження навчання: висока, неадекватна самооцінка таких студентів обумовлює завищений рівень домагань та знижує вірогідність адекватної оцінки діяльності; високий, адекватний рівень самооцінки сприяє підвищенню загального ядра мотиваційної структури та можливість оцінювати причинні фактори діяльності.

Результати студентів-психологів, що не планують продовжувати навчання вказують про наступне: при домінуванні низької адекватної самооцінки знижується рівень домагань та бажання досягати складних цілей.

Отже, можемо стверджувати, що адекватна самооцінка обумовлює підвищення адекватного рівня домагань, низька самооцінка обумовлює зниження рівня домагань.

Висновки до другого розділу

Емпіричне дослідження дозволило визначити, що більшість психологів (38,1 %) планують навчання за обраною спеціальністю, ще 33,3 % не планують продовжувати навчання. Також слід відмітити, що 19 % студентів планують навчання за іншою спеціальністю та ще 9,6 % не знають. Результати емпіричного дослідження ми аналізували відповідно до порівняння двох груп досліджуваних: 1 група – студенти, які планують продовжити навчання за спеціальністю Психологія (16 осіб); 2 група – студенти, що не планують продовжувати навчання за спеціальністю Психологія (14 осіб).

Результати студентів-психологів, що мають направленість на продовження навчання виглядають наступним чином:

1. Більшість (54,8 %) з них мають середню, адекватну самооцінку у повсякденній поведінці. 19 % мають високу, адекватну самооцінку; 11,9 % високу, неадекватну самооцінку; 9,5 – низьку, адекватну самооцінку та ще 4,8 % низьку, неадекватну самооцінку.

В учбовій діяльності більшість студентів (42,8 %) мають також середню, адекватну самооцінку. Значний відсоток таких студентів – 38,1 % володіють високою, адекватною самооцінкою; 14,3 % мають високу, неадекватну самооцінку; 4,8 – низьку, адекватну самооцінку.

2. Володіють середнім рівнем самооцінки (55) та середнім рівнем домагань (65).

3. Більшість досліджуваних мають середній рівень за такими показниками: досягнення складних цілей (71,4 %), прогнозування оцінок діяльності (83,3 %), причинні фактори діяльності (59,5 %) та високий рівень за мотиваційною структурою (61,9 %). Рівень домагань також має середній рівень у більшості студентів (71,4 %).

4. Кореляційний аналіз взаємозв'язку рівня самооцінки та рівня домагань за результатами студентів-психологів з направленістю на продовження навчання дозволи визначити: показник «висока неадекватна самооцінка» корелює з показниками – «рівень домагань» ($r_s=0,44$, при $p \leq 0,01$) та «прогнозування оцінок діяльності» ($r_s=-0,41$, при $p \leq 0,05$). Встановлено взаємозв'язок між показником «високий, адекватний рівень самооцінки» та показником «ядро мотиваційної структури» ($r_s=0,56$, при $p \leq 0,01$) та «причинні фактори діяльності» ($r_s=0,64$, при $p \leq 0,001$).

Результати студентів-психологів, що не планують продовжувати навчання свідчать про наступне:

1. Більшість з них (42,9 %) мають середню, адекватну самооцінку у повсякденній поведінці; 21,4 % – високу, адекватну самооцінку; 14,3 % – високу, неадекватну самооцінку; 14,3 % низьку, адекватну самооцінку та ще 7,1 % – низьку, неадекватну самооцінку.

В учбовій діяльності більшість студентів (57,2 %) мають низьку, адекватну самооцінку; 21,4 % середню, адекватну самооцінку; 14,3 % високу, адекватну самооцінку та ще 7,1 % низьку, неадекватну самооцінку.

2. Студенти-психологи, що не мають наміру продовжувати навчання мають середній рівень самооцінки (40), але низький рівень домагань (59).

3. Більшість досліджуваних мають середній рівень за такими показниками: ядро мотиваційної структури (57,1 %), прогнозування оцінок діяльності (50 %), причинні фактори діяльності (71,4%). Рівень домагань також має середній рівень у більшості студентів (50 %). Але слід відмітити, що значний відсоток студентів (35,6 %) мають і низький рівень домагань. Також встановлено, що 64,3 % студентів мають низький показник досягнення складних планів.

4. Кореляційний аналіз за Спірменом дозволив визначити, що студенти з низькою, адекватною самооцінкою мають низький рівень домагань ($r_s = -0,39$, при $p \leq 0,05$) та низький показник досягнення складних цілей ($r_s = -0,655$, при $p \leq 0,01$).

Отже, можемо стверджувати, що адекватна самооцінка обумовлює підвищення адекватного рівня домагань, низька самооцінка обумовлює зниження рівня домагань.

ВИСНОВКИ

1. Самооцінка – це характеристика особистості власного Я, власних можливостей, якостей та місця серед інших людей. Відносячись до ядра особистості, самооцінка є головним регулятором поведінки. Саме від самооцінки залежать взаємовідносини людини з оточенням, її критичність, вимогливість до себе, ставлення до успіхів і невдач. Самооцінка обумовлює ефективність діяльності особистості і подальший її розвиток.

2. Рівень домагань – це різниця між рівнем складності цілей, які складаються в результаті минулого досвіду та оцінки власних здібностей і можливостей, і результатом дії, що спрямована на досягнення даної мети.

Самооцінка та рівень домагань є досить актуальними термінами, з якими працюють учені психологи. Однак у численних дослідженнях, що присвячені вивченню даних конструктів, не виправдано мало приділяється уваги вивченню особливостей взаємозв'язку самооцінки та рівня домагань. Досить довгий час самооцінка співвідносилась з рівнем домагань або вважалася його складовою, що дозволяло дослідникам застосовувати техніку вимірювання домагань для діагностики самооцінки.

3. Емпірично досліджено особливості рівня самооцінки та рівня домагань у двох групах студентів-психологів: 1– що планують продовжувати навчання; 2 – що не планують продовжувати навчання.

Результати студентів-психологів, що мають направленість на продовження навчання виглядають наступним чином: більшість з них мають середню, адекватну самооцінку у повсякденній поведінці та в учбовій діяльності; володіють середнім рівнем домагань та мають високий рівень за мотиваційною структурою.

Студенти-психологи, що не планують продовжувати навчання мають наступні результати: у повсякденній поведінці більшість досліджуваних володіють середньою, адекватною самооцінкою; в учбовій діяльності спостерігається низька, адекватна самооцінка; мають низький рівень домагань та низький показник досягнення складаних планів.

4. Кореляційний аналіз дозволив визначити наступні закономірності за результатами студентів-психологів з направленістю до продовження навчання: висока, неадекватна самооцінка таких студентів обумовлює завищений рівень домагань та знижує вірогідність адекватної оцінки діяльності; високий, адекватний рівень самооцінки сприяє підвищенню загального ядра мотиваційної структури та можливість оцінювати причинні фактори діяльності.

Результати студентів-психологів, що не планують продовжувати навчання вказують про наступне: при домінуванні низької адекватної самооцінки знижується рівень домагань та бажання досягати складних цілей.

Результати студентів-психологів, що не планують продовжувати навчання вказують про наступне: при домінуванні низької адекватної самооцінки знижується рівень домагань та бажання досягати складних цілей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ананьев Б.Г. Личность, субъект деятельности, индивидуальность. Проблемы возрастной и дифференциальной психологии. – М.: Директ-Медиа, 2008. – 209 с.
2. Андрущенко Т. К. Изучение самооценки в учебной деятельности // Экспериментальные исследования по проблемам психологии : статьи / Т. К. Андрущенко – М. : Наука, 2003. – С. 47–62.
3. Божович Л. И. Проблемы формирования личности // Журнал практического психолога. – 2008. – № 5. – С. 44-65.
4. Бороздина Л. В. Самооценка и возраст // Категории, принципы и методы психологии. Психологические процессы : тез. науч. сообщ. совет. психологов / Л. В. Бороздина, Е. В. Рудова, Л. В. Соломина. – М. : МГУ, 1983. – С. 68–81.
5. Бурлачук Л. Ф. Словарь – справочник по психодиагностике / Л. Ф. Бурлачук // 3-е изд. – СПб. : Питер, 2007 : ил. – (серия «Мастера психологии»). – 250 с.
6. Васянович Г.П. Морально-правова відповідальність: теоретико-методологічний аспект: Монографія / Г. Васянович. – Львів: ЛігаПрес, 2000. – с. 87.
7. Гуменюк О.Є. Психологія Я – концепції: монографія / О.Є. Гуменюк. – Тернопіль: Економічна думка, 2002. – 186 с.
8. Залученова Е. А. Самооценка в деятельности студентов / Е. А. Залученова // Содержание, формы и методы обучения в высшей школе : обзор информ. – 1992. – Вып. 1 – С. 52–70.
9. Залученова Е. А. Соотношение самооценки и уровня притязаний и его влияние на личностные особенности : автореф. дис. на соискание наук. степени канд. психол. наук: спец. 19. 00. 01

- «Общая психология, психология личности, история психологии» /
Е. А. Залученова. – М., 1995. – 23 с.
10. Залученова Е.А. Самооценка в деятельности студентов. Содержание, формы и методы обучения в высшей школе: Обзор, информ. / Е.А. Залученова. – М., 1992. – № 1. – С. 52- 58.
11. Захарова А.В. Уровень притязаний как показатель самооценки / А. В. Захарова // Новые исследования в психологии и возрастной физиологии : сб. научн. трудов. – Вып. 1. – М. : МГУ, 1989. – С. 23–27.
12. Зинько Е. В. Характеристики самооценки и уровня притязаний и их соположение. Сообщение 1. «Самооценка и ее параметры» / Е. В. Зинько // Психологический журнал. – 2006, № 3. – С. 18 – 30.
13. Каламаж Р.В. Я-концепція як складова професійної самосвідомості юристів / Р.В. Каламаж // Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка». – Острог, 2006. – С. 78-83.
14. Кулаков Г. С. Особенности становления самооценки и уровня притязаний старшеклассников как психологических детерминант их профессионального самоопределения: автореф. дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогическая и возрастная психология» / Г. С. Кулаков. – Киев, Нац. мед. ун-тет. М.П. Драгоманова, 2013. – С. 20.
15. Максименко С. Д. Методологічні проблеми психології особистості у сучасному вимірі / С. Д. Максименко // Проблеми сучасної психології: зб. наук. праць К-ПНУ ім. Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. – 2011. – Вип. 12. – С. 3 – 13.
16. Меднікова Г. І. Самооцінка та рівень домагань особистості як динамічна система: дис... . канд. психол. наук: спец. : 19. 00. 07 «Вікова та педагогічна психологія» / Г. І. Меднікова. – Х. :

- Харківський держ. Педагогічний ун-т ім. Г. С. Сковороди, 2002. – 194 с.
- 17.Моргун В.Ф. Основи психологічної діагностики. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / В.Ф. Моргун, І.Г. Тітов. – К. : Видавництво Дім «Слово», 2009. – 464 с.
- 18.Музика О. Л. Самооцінка і розвиток творчих здібностей / О.Л. Музика, І. С. Загорська. – Житомир, 2007. – 168 с.
- 19.Левин К. Теория поля в социальных науках / К. Левин. – СПб. : Речь, 2000. – 250 с.
- 20.Левин К. Теория поля и эксперимент в социальной психологии // Динамическая психология; под ред. Д.А. Леонтьева. – М. : Смысл, 2001. – 180 с.
- 21.Онуфрієва Л.А. Самооцінка як складова Я-концепції майбутніх фахівців соціономічних професій / Л.А. Онуфрієва // Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2016. – С. 396-412.
- 22.Остапенко Г. В. Самооцінка в підлітковому віці / Г. В. Остапенко // Наука і освіта. – 2004. – № 3. – С. 130–132.
- 23.Остапенко Г. В. Самооцінка та рівень домагань у процесі навчання / Г.В. Остапенко // Наука і освіта. – 2005. – № 2. – С. 50-61.
- 24.Прохорова Н.В. Психологические особенности самооценки и уровня притязаний подростков / Н. Прохорова // Международный научно-исследовательский журнал. Екатеринбург, 2017. – № 08 (62). – Часть 2. С. 118-120.
- 25.Психологический словарь. – М. : Педагогика – Пресс, 2001. – 440 с.
- 26.Резанова Н. В. Уровень притязаний в системе личных стремлений : автореф. дис. на соискание наук. степени канд. психол. наук: спец. 19.00. 01 «Общая психология, психология личности, история

- психологии» / Н. В. Резанова. – Хабаровск: Дальневост. гос. ун-т, 2007. – 26 с.
27. Семиченко В. А. Психология личности : модульный курс [лекции, практ. занятия, задания для самост. работы] для преподав. и студ. / В. А. Семиченко. – К. : Издатель Ешке О. М., 2001. – 427 с.
28. Сидоров К.Р. Концепт «уровень притязаний» в истории зарубежной психологии / К. Сидоров // Вестник Удмуртского университета. Философия. Психология. Педагогика. – Выпуск 2, 2008. – С. 56-63.
29. Сидоров К. Р. Феномен несоответствия уровней самооценки и притязаний в ранней юности : автореф. дис. на соискание наук. степени канд. психол. наук: спец. 19. 00. 01 «Общая психология, психология личности, история психологии» / К. Р. Сидоров. – М. : МГУ, 2007. – 21 с.
30. Ушакова І. М. Особливості самооцінки та рівня домагань у курсантів та студентів НУЦЗУ з різною успішністю учбової діяльності / І.М. Ушакова, М.Ю. Кубанов // Проблеми екстремальної та кризової психології. – 2011. – Вип. 10. – С. 247-254.
31. Хьелл Л. Теории личности / Л. Хьелл, Д. Зиглер. – СПб. : Питер, 2003. – 608 с.
32. Шибрук О.В. Самооцінка та рівень домагань у структурі Я-концепції курсантів / О. Шибрук // Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology, III(19), Issue: 38, 2015 www.seanewdim.co. – С. 119-122.
33. Шибутани Т. Я-концепция и чувство собственного достоинства. Самосознание и защитные механизмы личности / Т. Шибутани. – Самара. : Изд. Дом «Бахрах», 2003. – 650 с.